

NURAY MERT
Batı İslâm'ı Çok Sevmiřti

NURAY MERT 1960 Trabzon doğumlu. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih Bölümleri'nde lisans eğitimi alan Mert, aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde yüksek lisansını (Prens Sabahaddin ve Terakki Mecmuası), Siyaset Bilimi Bölümü'nde de doktorasını (Erken Cumhuriyet Döneminde Laik Düşünce) tamamladı.

İletişim Yayınları 3114 • Araştırma-İnceleme Dizisi 516

ISBN-13: 978-975-05-3255-9

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI “Şeyhin Oğlu” adlı filmde

(“Son of the Sheik”, 1926) Rudolf Valentino

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NURAY MERT

Batı İslâm'ı Çok Sevmiřti

Batı'nın İslâm Siyasetleri
ve İslâmcılık

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... 9

Giriş..... 15

BİRİNCİ BÖLÜM

**MODERNLEŞME SÜRECİNDE İSLÂM-SİYASET İLİŞKİSİNİN
YENİDEN KURGULANMASI** 43

Osmanlı-İslâm modernleşmesi 47

Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Müslümanlar 58

İslâm'ın modern dönem siyasallaşması ve hilafet 67

Birinci Dünya Savaşı süreci 79

“Alman Cihadı” 88

Sonuç 95

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'IN SİYASALLAŞMASI VE ORYANTALİZM 103

Oryantalizmin tarihselliği 105

Oryantalizm tartışmaları 126

Oryantalizmlerin çoğullaştırılması 132

“Muhafazakâr Oryantalizm” 146

Sonuç 154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI İSLÂM SİYASETLERİ	161
Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı İslâm siyasetleri.....	162
Birinci Dünya Savaşı sonrası Arap Ortadoğusu.....	166
Almanya'nın İslâm siyaseti.....	179
Nazi dönemi Alman siyaseti ve Türkçülük.....	185
Balkan Müslümanları ve Naziler.....	198
Nazi müttefiklerinin Müslüman siyaseti.....	203
Hindistan alt kıtasında İslâm'ın siyasallaşması.....	212

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE İSLÂM'IN SİYASALLAŞMASI	225
Soğuk Savaş ve İslâm siyasetleri.....	226
"Komünizmle Mücadele".....	232
Batı İslâm siyasetleri ve Müslüman Kardeşler.....	245
Soğuk Savaş'ın son perdesi ya da "ikinci" Soğuk Savaş.....	262
Soğuk Savaş'ın son perdesinde ikinci cephe.....	267
Sonuç.....	281

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI	
"İSLÂM VE DEMOKRASİ" SİYASETLERİ	285
"Tarihin sonu" dönemi.....	287
"Tarihin sonu"nda bir askerî müdahale.....	288
"Tarihin sonu"nda bir kriz.....	291
"Tarihin sonu"nda bir iç savaş.....	294
"Tarihin sonu"na doğru bir anlaşma.....	302
'90'lı yıllarda Batı İslâm siyasetlerinde değişim.....	307
Mezhepçileşme.....	313
Siyasal İslâm'ın iflâsı ve demokrasi rüzgârları.....	321
Post-İslâm veya <i>Bon pour l'Orient</i> demokrasi.....	333

ALTINCI BÖLÜM

ARAP BAHARI	343
Erken Arap Baharı.....	349
Arap Baharı'nın tarihsel arka planı.....	352

Arap Baharı ülkeleri ve diđerleri	363
Suriye'de "Bahar"	370
Yeni bir aktör olarak Katar	374
Arap Baharı ve demokrasi	379
Türkiye ve Arap Baharı	395
KAYNAKÇA	399

ÖNSÖZ

Bu kitap İslâm ve siyaset ilişkisi, siyasal İslâm ve İslâmcılık tartışmalarına bir katkı olabileceğini düşündüğüm tarihsel bir değerlendirmeyi konu ediyor. Amacım, bu büyük başlıkların altını doldurmak olmadığı gibi bu tür büyük başlıklara kuşku ile bakmamız gerektiğine işaret edebilmektir, denebilir. Öncelikle tarihsel-siyasal süreçleri göz ardı eden kavramsallaştırmaların tartışma konusu edilmesi gerektiğini ileri sürüyorum. İkinci olarak, İslâm'ın modern dönemde kazandığı siyasal anlam(lar)ın, küresel çapta tarihsel-siyasal süreçlerden yalıtılmış biçimde, sadece Müslüman nüfuslu coğrafyanın toplumsal dinamikleri çerçevesinde kavranamayacağını ileri sürüyorum. Son olarak da küresel çapta 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirleyici olan Batılı güçlerin “İslâm siyasetleri” diye tanımladığım, Müslüman coğrafyaya yönelik siyasetlerinin, modern dönemde “İslâm'ın siyasallaşması” süreçleri açısından öneminin İslâm, siyaset ve münhasıran İslâmcılık değerlendirmeleri ve çalışmaları açısından büyük ölçüde ihmal edilmiş olduğunu ileri sürüyorum.

Bu kitap, ihmal edildiğini düşündüğüm bu alanı merkeze almayı hedefliyor ve Batı'nın İslâm siyasetlerini ve bu siyasetlerin, İslâmcı ideoloji ve daha genel olarak İslâmi iddialı siya-

si kavram ve söylemlerin şekillenmesinde etkilerini konu ediyor. “İslâm hilafeti”, “İslâm dünyası”, “Müslüman kimlik” gibi tanımların otantiklik iddialarına karşın Batı emperyal-kolonyal siyasetleriyle başlayarak Batı İslâm siyasetleriyle etkileşim içinde tanımlandığının altını çizmeye çalışıyor. Kuşkusuz, bu etkileşimin izini sürmek “İslâmcılık” konusunda çok genel manada da olsa belli bir altyapıya sahip olmayı gerektiriyor, zira bu etkileşimin İslâmcı ideoloji(ler) ve/veya İslâmi siyasal söylemler çerçevesinde bulduğu karşılıkları irdelemek, münhasıran ayrı bir çalışmanın konusu olacak ölçekte bu kitabın sınırlarını aşılıyor.

Bu kitabın konusuna ilişkin başlangıçta açıklığa kavuşturmak istediğim ikinci husus İslâmi, muhafazakâr siyasetler ve/veya İslâmcılığın Batı emperyalizminin bir piyonu/oyunundan başka bir şey olmadığını ileri süren indirgemeci ve komplocu yaklaşımlarla örtüşmek gibi bir “tehlîke”nin söz konusu olduğunun farkında olmam. Ancak, özellikle ’90’lı yıllardan itibaren siyasal İslâm ve/veya İslâmcılık üzerine yapılan ciddiye alınabilecek değerlendirmelerin, bu tehlikeden uzak durmak adına, küresel tarihsel-siyasal boyutu tümüyle göz ardı etmiş olması, sığ ve komplocu yaklaşımları bertaraf etmek bir yana, daha da güçlü hale getiriyor diye düşünüyorum. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren, Müslüman nüfuslu coğrafyaya yönelik ABD/Batı İslâm siyasetleri çerçevesinde, İslâmcı söylem, parti ve çevrelerin, ülkelerinin en önemli “demokratik gücü” olduğu şeklindeki değerlendirmeleri, İslâmcıların güçlenmesinin “Batı’nın bir oyunu” olduğu yönündeki iddiaları pekiştirdi. Tarihsel, toplumsal, kültürel dinamikleri yok sayan ve bu çerçevede hak ve özgürlük taleplerini baskı ile sindirme yolunu seçen otoriter siyasetler bu çerçevede meşrulaştırıldı.

Bu kitap doğrudan Türkiye’yi ve onun İslâm siyasetlerini konu etmiyor, bütünüyle ve doğrudan bu konuya odaklanan bir çalışma yapmayı planlıyorum. Açıkçası ’90’lı yıllardan bu yana, akademik olarak sağ siyasetler ve İslâmcılık çalışan biri olmanın ötesinde, Türkiye’de İslâmcıların siyasal olarak öne çıkma sürecinde siyasal görüş de belirtmiş ve tutum takınmış biri ola-

rak, pek çok vesileyle bu konulara dair fikirlerimi ifade ettim. Ancak bu kitabın konusu dışında kalsa da yazarın Türkiye bağlamında otuz yıllık siyasal düşünce serüveninin kısaca özetlenmesi gerekir diye düşünüyorum.

Türkiye örneği de dahil olmak üzere, İslâmcı ideoloji ve siyaset söylemleri konusundaki düşüncem açık: İslâmcılık, tanımlı gereği otoriter bir siyaset anlayışı vazeder. Çünkü dinî kuralların, daha doğrusu bunların belli bir yorumlama biçiminin siyasal otoritenin meşruiyet kaynağı ve toplumu şekillendirme iddiası, ancak dayatmayla mümkün olabilir. İslâmcılık ideolojisinin, Müslüman toplumların İslâmi bir düzenle idare edilmesi gerektiği iddiası, “İslâmi düzen”in ne olduğu veya olması gerektiğinin yorumlanma biçimi açısından da tartışmalı bir konudur. İslâm inancına sahip insanların, inançlarını ifade etmeye ve yaşamaya ilişkin talepleri demokratik özgürlüklerin bir parçası olmak durumundadır. “İslâmi düzen kurma” iddiası ise -diğer pek çok türdeş toplum yaratma girişimleri gibi- ancak otoriter yöntemlerle ile hayata geçirilebilecek bir toplum mühendisliğidir. Diğer yandan, İslâmcı parti ve çevreler tarafından tanınması talep edilen hak ve özgürlük isteklerinin demokratik tartışmanın dışına itilmesinin ve demokrasi dışı yöntemlerle baskılanmasının da başka tür bir toplum mühendisliği olduğunu düşünüyorum. Siyasi yorum ve tutumlarımı belirleyen temel anlayış bu oldu.

Öncelikle, başından beri İslâmcılık çerçevesinde öne çıkan toplumsal kesim ve onların siyasal temsiline soyunanlara karşı sergilenen tepkinin sınıfsal boyutunun önemli olduğunu düşündüm, halen de öyle düşünüyorum. Dindar, muhafazakâr, İslâmcı, ne dersenez deyin, belli bir düşünce yapısı ve hayat tarzına sahip olanların, Aydınlanmacı bakış açısından hareketle sadece “geri” ve “cahil” diye kodlanmanın ötesinde, kırsal ve/veya alt orta sınıf mensubu olmaları dolayısıyla küçümsendiği ve dışlandığı bir ülkede yaşadığımız gerçeğinin altını çizmek gerektiğine inandım, halen de bu düşünce içindeyim. Türkiye’nin demokratikleşmesinin yolunun farklı kimlik, görüş ve yaşam biçimlerini kabullenmek ve onların siyasal temsilini sa-

vunmaktan geçtiğini düşündüm ve yine halen böyle düşünmeye devam ediyorum. Bu çerçevede, '90'lı yılların başından bu yana sayısız yazı yazdım, röportaj verdim, diğer medya organlarında tartışma ve değerlendirmelere katıldım.

Son olarak, AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesini önemli bir demokratik adım olarak gördüm, halen de böyle düşünüyorum. Buna karşın siyasal bakışım çerçevesinde, İslâmcılık bir yana, herhangi bir sağ partiye destek vermem ilkelerime ters düşeceği için ne bu partiye ne de herhangi bir sağ partiye oy vermem söz konusu olabilirdi. Ancak AK Parti'ye yönelik eleştirilerim en başından beri, kendini laikliğin yegâne temsilisi olarak gören "sol" siyaset çevrelerinin bakışlarıyla örtüşmedi. Neo-liberal politikaların sadık takipçisi olan bir sağ siyasal parti, hangisi olursa olsun, benim açımdan eleştirel yaklaşılması gereken bir siyasal yapıdır, AK Parti'ye yönelik eleştirilerim de en başından beri bu çerçeveye dahildi.

2008 yılında AK Parti'ye açılan kapatma davasını, demokrasiye yönelik bir tehdit olarak değerlendirdim, halen bu görüşteyim. Diğer taraftan, başkanlık sisteminin ilk adımı olan cumhurbaşkanını halkın seçmesi adımını, pek çokları gibi demokratik bir gelişme olarak değerlendirmedim. Dahası, o dönemde AK Parti'ye karşı demokratik sistem dışı baskılara karşı olmama rağmen Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda parti içinde de tartışma konusu olmuş, "Milli Görüş'ten önde gelen üç isimde ısrar" konusunu, İslâmcılık siyasetine yapılan vurgu olarak yorumladım. Dahası, Gül'ün adaylığında ısrarın, o dönem AK Parti'nin kendini tanımladığı "muhafazakâr demokrat" çizgiden İslâmcılığa geri dönüşün ilk adımı olduğunu düşündüm.

2009 yılı sonlarında, bir gazete yazımda o dönemlerde, AK Parti'nin öne çıkardığı "askerî vesayet ile mücadele" siyasetinin, demokratikleşmenin diğer ölçekleriyle desteklenmediği durumda sivil otoriter rejime yol vermesi kaygısını taşıdığımı yazdım. O dönemde sağ ve sol demokrat ve liberaller, bu görüşün "askerî vesayetle mücadeleyi" sulandırmak ve hatta darbe destekçiliği olduğunu ileri sürdüler. İktidar çevreleriye işi

bir gazetelerinde “sivil dikta” tartışmasının Balyoz Darbe Planı’nın bir parçası olduğunu iddia edecek boyutlara taşındılar. Daha sonra yargı sisteminin yeniden yapılanması konusunda ise kimin “evet”, kimin “hayır”, kimin “yetmez ama evet” diyeceği üzerinden sert tartışmalara girildiği 2010 referandumu süreci yaşandı. İslâmcılığın Türkiye’nin gündemine oturduğu ’90’lı yıllardan bu yana, bir kesim, İslâmcıların Kemalizm ve mevcut statüko karşıtlığını demokratik imkân ve yol arkadaşlığı olarak gördü, karşılarında ise İslâmcılığı daha ziyade dinî sembollerin, muhafazakâr hayat tarzının öne çıktığı, Aydınlanma’nın gerisinde kalmış bir cahilliğin topluma damgasını vurması olarak korku nesnesi haline getirdi. Birinciler, statüko ya karşı bir direnç alanı açması imkânını kısa yoldan demokratikleşme için koşulsuz desteklenecek bir süreç olarak gördüler ve iktidarın alanı içinde yer almaktan sakınmadılar. İkinciler ise “İslâmcılık tehlikesi” karşısında demokratik olmayan yolları mubah görmekten sakınmadılar ve demokratik siyaset alanının dışına düştüler.

En azından bu çalışma çerçevesinde amacım, o dönemlerin muhasebesini yapmak değil. Bu hatırlatmaları yapmamın nedeni, Türkiye’de AK Parti’ye ve İslâmcılığa ilişkin değerlendirme ve tartışmaların “otoriter siyasetin” yükselişi sürecini büyük ölçüde ıskalamış olduğunu düşünmem ve bu çerçevede kendi durduğum yeri hatırlatma ihtiyacı duymamdır.

Bu kitap çalışması, 2010 yılında yazdığım ancak yayımlamadığım, “Democracy Bon pour l’Orient” (Doğu için iyi/yeterli demokrasi) başlıklı İngilizce bir makaleden yola çıktı. 2000’li yıllarda, Müslüman nüfuslu coğrafyaya yönelik ABD/Batı siyasetlerini yorumladığım bu makaleyi, daha sonra bir dizi gazete yazısı olarak özetledim. Bir kitap haline getirmeye karar verdiğimde ise sondan başlamak yerine bu siyasetlerin tarihsel seyirine uygun bir kronoloji takip etmenin daha anlamlı olacağını düşündüm. Yine de kitabın sondan başlanarak veya her bölümünün ayrı makaleler olarak da okunabileceğini düşünüyorum. Ne şekilde okunursa okunsun, kitap yazmakta pek mahir olmayan biri olarak umarım meramımı iyi anlatabilmişimdir.

Tüm eksikliklerin bana ait olması kaydıyla, bu çalışmaya emek veren herkese büyük bir teşekkür borçluyum.

Tüm metni eleştirel katkılarıyla ince ince gözden geçiren sevgili arkadaşım Prof. Dr. Tülin Bümin'e, tanıdığım günden bu yana tüm çalışmalarına büyük katkı sunan bir diğer sevgili arkadaşım Prof. Dr. Namık Sinan Turan'a, üçlü küçük sohbet grubumuzun vazgeçilmez üyesi Prof. Adil Baktıaya'ya dostluk ve katkıları için minnettarım. Kendisinden her zaman çok şey öğrendiğim kıymetli tarihçi arkadaşım Veysel Usta, benim için tüm çalışmalarımda "pusula"dır, bu çalışmaya dair görüşleri çok önemliydi, zahmeti için çok teşekkür ediyorum.

Uzun bir hastalık döneminden sonra tekrar bu konuya yönelmem ve kitabın ilk bölümlerini makale olarak *Toplum ve Bilim*'de yayına hazırlama sürecinde tanışmayı çok büyük bir şans saydığım genç meslektaşım Doç. Dr. Polat Alpman'a bütün bu süreçte verdiği destek ve emek için ne kadar teşekkür etsem az olur. Eski dostum, meslektaşım sevgili Tanıl Bora'ya da bu kitabın yayımlanması amacıyla verdiği destek için büyük bir teşekkür borçluyum.

Son olarak, kaynakçaya ilişkin bir açıklama yapmam gerekiyor. Fazladan okuma yapmak için kaynakça çalışmalarının çok önemli olduğunu düşünen biriyim, ancak bu denli geniş bir tarihsel seyir ve konuya dair yararlanılabilecek kaynakların hepsini zikretmek kitabın yükünü artırır düşüncesiyle sadece dipnotlarda gönderme yaptığım kaynaklara yer verdim. Okuyucular açısından bu eksikliğin anlayışla karşılanmasını umuyorum.